Eurasian Academy of Sciences Social Science Journal (International Refereed & Indexed)
Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal
2021 Volume: 38 S: 12 - 26
Published Online September 2021 (http://socialsciences.eurasianacademy.org)
http://doi.org/10.17740/eas.soc.2021.V38-02

# ABBASID KHALIFAH AL-MUQTADI BI-AMR ALLAH and HIS PERIOD (468-487/1075-1094)[1]

**Yusuf BUDAK***

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, ysfbudak07@gmail.com

Received Date: 02.08.2021 Revised Date:25.08.2021 Accepted Date:03.09.2021

Copyright © 2021 Yusuf BUDAK. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

## ABSTRACT

In this study, the life of Abbasid khalifah al-Muqtadi bi-Amr Allah and its period (1075-1094) will be examined. At the time of the khalifah al-Muqtadi bi-Amr Allah, the Seljuks was living their strongest time mainly in Iraq as well as in Islam geography. The caliphate is also very important in terms of relationships between Abbasids and Seljuks. This period has become more important as heir apparency was rising up as an issue for caliphate as well as having only one Shahzadah. Arslan al-Basasiri has taken this issue as chance for killing of al-Muqtadi bi-Amr Allah and has threaten him with killing many times. However, he has never been successful in his aim to kill the khalifah. The khalifah had faced some problems to come into power during Sultan Malikshah. Allthough he has tried to increase his power with some marriages, this have brought up him several troubles too. During Sultan Malikshah visit to Baghdad, the khalifah's authority has been jerked and the Sultan had told him to leave Baghdad but Sultan Malikshah has not seen that he left the city as he passed away.

***Keywords:*** al-Muqtadi bi-Amr Allah, Abbasids, Seljuks, Malikshah, Tarkan Khatun, Nizam al-mulk, Arslan al-Basasiri

# ABBÂSÎ HALİFESİ EL-MUKTEDÎ Bİ-EMRİLLÂH ve DÖNEMİ (468-487/1075-1094)

## ÖZET

Bu çalışmada Abbâsî halifesi el-Muktedî Bi-Emrillâh ve dönemi (1075-1094) incelenmektedir. El-Muktedî Bi-Emrillâh dönemi Selçuklu iktidarının başta Irak'ta olmak üzere tüm İslâm coğrafyasında muktedir olduğu bir dönemdir. Ayrıca, Abbâsî ve Selçuklu ilişkileri açısından önemlidir. Bu dönem, özellikle halifelik makamında veliahtlık sorununun ortaya çıkması ve tek şehzade oluşu ayrı bir öneme sebebiyet teşkil ediyordu. Bunu fırsat bilen Arslan el-Besâsîrî, el-Muktedî Bi-Emrillâh'ı her seferinde ölümle tehdit etmiş ancak bu konuda amacına ulaşamamıştır. Sultan Melikşâh döneminde birtakım iktidar sıkıntısı yaşamıştır. Evlilikler yolu ile iktidarlarını güçlendirme gayesi beraberinde birtakım sıkıntıları da getirmiştir. Sultan Melikşâh'ın Bağdat'ı ziyareti Halife'nin otoritesini sarsmış hatta son seferinde Bağdat'ı terk etmesini söylemiş ancak Sultan Melikşâh'ın buna ömrü vefa etmemiştir.

***Anahtar Kelimeler:*** El-Muktedî Bi-Emrillâh, Abbâsîler, Melikşâh, Terken Hatun, Nizâmülmülk

[1]*Abbasi Halifesi El-Muktedî Bi Emrillâh ve Dönemi (468-487/1075-1094)* (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi) adlı çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

## 1. GİRİŞ

Abbâsîler, İslam tarihinde 750-1258 yılları arası dönemde hüküm süren aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdulmuttalib b. Hâşim'e nisbeten bu adı almış bulunan bir hanedandır. Abbâsîler 750 senesinde Emevîlerin aleyhinde Ebû Muslim'in önderliğinde gerçekleştirilen ihtilâl sonucunda iktidarı ele geçirmişlerdir[1]. Esasında Abbâsîlerin iktidarı ele geçirmelerinde Emevî yönetiminin icraatlarında memnun olmayan kimselerin önder kadrolarının temsil ettiği ve öncülüğünü yaptıkları yoğun bir propaganda ile teşkilâtlanan kalabalık bir nüfusun faaliyetleri etkili olmuştur (Yıldız, 1998, 31).

Emevîlerin yönetim sistemlerindeki ve halka yaklaşımlarındaki hatalı uygulamaları, onların toplum nezdindeki itibarlarının zedelenmesiyle ve dolayısıyla güç kaybetmelerine neden olmuştur. Emevîlerin güç kaybetmesinde önemli bir etken olan hanedanlığın içindeki mücadelelerin yanı sıra, en önemli destekçileri olan Suriye Araplarının ikiye bölünmesi olmuştur. O kadar ki bu ayrılık başkentin Dımaşk'tan Harrân'a taşınmasına neden olmuş ve bu durum devletin hızla istikrarsızlaşmasına ve parçalanmasına sebep teşkil etmiştir (Apak, 2011, 21).

Emevî Halifesi II. Mervân, Abbâsî ihtilâline karşı hiçbir şey yapamamıştır. II. Mervân Büyük Zâp suyu kenarında Abdullâh b. Alî'ye yenilmiş sonrasında da yukarı Mısır'da öldürülmüştür. Onun ölümüyle birlikte Emevî hilâfeti tarih sahnesinden silinmiştir (Yıldız, 1988, 34).

Halife el-Vâsik Billâh'ın (842-847) halifeliğinin sonuna kadar Abbâsîler güçlü bir devlet kurmuşlardır. Fakat daha sonraki halifeler döneminde bu hâkimiyet artan bir şekilde güç kaybına uğramış ve Abbâsî hilâfetine 1258 yılında Moğollar tarafından son verilmiştir. Osmanlılardan sonra en uzun ömürlü hanedan olan Abbâsîleri iki döneme ayırmak mümkündür: Birinci dönemde Abbâsîlerin güçlü ve merkezî bir hâkimiyet inşa ettiği bir dönemdir. Bu ilk dönem yaklaşık 100 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır ve Abbâsîlerin altın çağı olarak değerlendirilir. İkinci dönem ise 847 yılından başlayarak İlhanlı hükümdarı Hûlâgû'nun Bağdat'ı işgal ederek son halife el-Musta'sim Billâh'ı öldürdüğü 1258'e kadar olan 411 yıllık bir zaman dilimidir (Aykaç, 1997, 9-10).

Genel olarak siyasi otoriteler arasında yaşanan gelişmeler arasında el-Kâim Bi-Emrillâh dönemi şöyle ifade edilir. Büveyhî baskısından dolayı Tuğrul Bey'in Bağdat'a çağırılması, beraberinde başka bir otorite sorununu ortaya çıkarmıştır. Muktedir bir kişilik sergileyemeyen el-Kâim, genel olarak dengeli politikalar sürdürmüştür. Ondan sonra hilâfete aday olacak kişinin yalnızca bir kişi olması, halifeyi bu konuda düşündürmüştür. el-Muktedî'nin bu anlamda eşsiz olması halifenin onun hayatı ile ilgili daha titiz davranmasını sağlamıştır. el-Kâim Bi-Emrillâh 467/1075 yılında vefat edince onun yerine Abbâsî hilâfetinin başına el-Muktedî Bi-Emrillâh geçmiştir.

## 2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

### 2.1. HİLÂFETİ ÖNCESİDE EL-MUKTEDÎ Bİ-EMRİLLÂH

Hz. Peygamber'in ardından gelen halifeler sıralamasında kırk beş (Özgökçe, 2014, 283) Abbâsî hanedanından ise yirmi yedinci halife olarak yerini alan el-Muktedî Bi-Emrillâh 8 Cemâziyelevvel 448/24 Temmuz 1056 tarihinde Bağdat'ta dünyaya geldi (Hartmann, 2006, 142). Abbâsî halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh'ın oğlu ez-Zahiretu'd-dîn'in aniden ölmesi üzerine el-Kâim Bi-Emrillâh'ın veliaht olarak bırakabileceği kimse

kalmamıştı. Ancak ez-Zahiretu'd-dîn'in ölümünden altı ay sonra, 7 Cemaziülevvel 448/23 Temmuz 1056 tarihinde ez-Zahiretu'd-din'in Ermeni asıllı Kurretu'l-ayn (göz nuru) lakaplı Ercuvan isimli cariyesinden bir erkek çocuk dünyaya geldi (İbn Hazm, 2004, 63). Bu çocuğa Abdullah ismi, Ebu'l-Kasım künyesi ve Uddetud-dîn İmadu'l-İslam ve'l-Müslimin lakabı verildi (İbn Kesir, 1995, 234).

Abbâsî halifesi el-Kâim Bi-Emrillâh'ın oğlu ez-Zahiretu'd-dîn vefat etmiş ve halifelik nesebini devam ettirecek kimse kalmamıştı. el-Kâim Bi-Emrillâh'ın oğlunun ölümünden sonrada başka oğlu da olmamıştır. Artık toplum halifelik soyunun el-Kadir Billâh'ın soyundan farklı gruplara geçeceğine inanmaya başlamıştı. Ancak ne var ki Ercuvan'ın ez-Zahiretu'd-dîn'in ölümünden altı ay sonra bir erkek çocuk getirmesi, başta halife olmak üzere toplumda bir sevinç havası yaratmıştı (İbn Kesir, 1995, 234).

el-Muktedî'nin doğumu münasebetiyle halifenin veziri Reisu'r-rûesa İbnü'l-Müslime de kutlamaları kabul etti. Selçuklu veziri Amidu'l-mülk ve beraberindeki heyet de halifenin torununun doğumunu kutlamak için geldiler. Halife, torunu Uddetu'd-dîn'e sevgi ve şefkat besleyerek hilâfet makamına uygun eğitim ve terbiyeyi vererek yetiştirdi (İbn Kesir, 1995, 234).

## 2.2. YETİŞTİĞİ ORTAM

Abbâsî devleti, el-Kâ'im Bi-Emrillâh döneminde hem Şiî Büveyhîlerin hem de Selçukluların siyasi baskısı altında varlığını sürdürmüştür. Bu durum Abbâsî hilâfetini zaman zaman zor durumda bırakmıştır. Otoritenin el değiştirmesi ile mevcut konumunu belirleyen Abbâsî hilâfeti bu yönüyle siyasi istikrarsızlık yaşamıştır. Halifeliğin tek adayı olan Uddetu'd-dîn böyle bir ortamda bulunarak varlığını devam ettirmekteydi. Öncesinde de değindiğimiz gibi Abbâsî devletinin siyasi yönden baskı altında olması, veliaht olan Uddetu'd-dîn değişik tehlikelerle karşılaşmasına neden olmuştu. Bunlardan biri de Arslan el-Besâsîrî'nin Bağdat'ı işgal etmesi olayıdır. Aslında bu durum, bölgede Selçuklu ve Abbâsî otoritesini ortadan kaldırma girişimi anlamına geliyordu. Kendisine en büyük düşman olarak gördüğü Abbâsî veziri Reisu'r-ruesa İbnü'l-Müslime'nin eşi ve çocuklarını her yerde arıyordu. Arslan el-Besâsîrî tehlikesinden korunmak için vezirin ailesi Ebu'l-Gânaim b. Mahleban'ın evine gittiler (İbnü'l-Esir, 1987, 285).

el-Besâsirî tehlikesi, el-Kâim Bi-Emrillâh'ın teklifi üzerine Tuğrul Bey'in Bağdat'a bu davete icabet etmesiyle bertaraf olmuş oluyordu. Bu sebeple hayati tehlikesi bulunan Uddetu'd-dîn'in artık kaçıp gizlenmesine gerek kalmamıştı. Uddetu'd-dîn 9 Cemaziülahir 452/11 Temmuz 1060 Salı günü Halifenin karısı ve halası, Ebu'l-Ganâim'le Bağdat'a geldiler. Bağdat'a onu Amidi Ebu'l-Feth el-Muzaffer el-Hüseyn, hacip ve bölgenin ileri gelenleri karşıladı. Halk özellikle Emir Uddetu'd-dîn dedesi el-Kâim Bi-Emrillâh'a olan saygılarından ötürü halifenin torununu karşılamaya çıktı. Ebu'l-Ganâim'in yanında oturan Emir Uddetu'd-dîn bir gemiyle yolculuğunu tamamlamıştı. Ebu'l-Ganâim'e Babu'l-Garabe de bir at hediye edildi. O da Emir Uddetu'd-dîn'i ata bindirip Darü'l-Hilâfe'de halifenin huzuruna girdi. Halife bu yaptıklarına karşılık ona ödül olarak para ve hil'atler vermek istedi. Ancak Ebu'l-Ganâim müminlerin emirine Uddetu'd-dîn'i teslim etmekten başka hiçbir şey istemediğini söylemek suretiyle verilen hediyeleri kabul etmedi. Halife yaşanan bu gelişmeler karşısında olup biteni izlediği esnada Ebu'l-Ganâim Halifeden izin alarak huzuruna çıktı. Burada ilk önce yeri öptü sonrasında Uddetu'd-dîn'i halifeye teslim etti. Bunun üzerine evvela el-Kâim Bi-Emrillâh, sonrasında da Emir Uddetu'd-dîn Ebu'l-Ganâim'e ayrı ayrı bu yaptıkları için

teşekkür ettiler. Ebu'l-Ganâim daha sonra oradan avdetiyle gemiyle Babü'l-Meratib'de kendisine ayrılan eve gitti (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 85).

## 2.3. EL-MUKTEDÎ Bİ-EMRİLLÂH'IN SULTAN ALPARSLAN'IN KIZI İLE EVLİLİĞİ

Abbâsî ile Selçuklu aileleri arasında yapılan erken dönemlerden itibaren birtakım evlilikler yapıldı. Bu cümleden Halife el-Kâim Bi-Emrillâh ile Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun, Sultan Tuğrul Bey ile Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'ın kızı Seyyide Hatun evliliklerini zikredebiliriz. Bir diğer evlilik de Uddetu'd-dîn yani el-Muktedi'nin Sultan Alparslan'ın kızı ile yaptığı evliliktir (Hartmann, 2006, 142). Oğlu Melikşâh'ı veliahdı olarak belirlemek isteyen Sultan Alparslan, bu durumla alakalı izin istemek maksadı ile halife el-Kâim Bi-Emrillâh'a bir elçi yollamıştır. Halife el-Kâim Bi-Emrillâh, Sultanın bu talebine müsbet cevap vererek bu durumu onaylamıştır. Sonrasında Sultan Alparslan, bunun gerçekleşmesi için Amîdu'd-devle'ye vekâlet mektubu yazdığını iletmiştir. Aslında sultanın bu talebi, halifeye iletilince o, Sultan Alparslan'ın bu akrabalık ipini, kendisinin ise nübüvvet ipiyle bağlamayı müsait görerek onun bu talebini olumlu bulmuştur. Buna binaen nikâh Nîşâbûr'da Dâru'l-memleke'de kıyılmıştır. Melikşâh'ın yanına 464/1071-72 yılında Amidüddevle b. Cehîr'i hil'atler ve hediyelerle Halife el-Kâim Bi-Emrillâh göndermiştir. Daha önce 462/1069-70 yılında Sultan Alparslan'ın Seferiyye Hatun'dan olan ve ismi kaynaklarda geçmeyen kızını (Bundarî, 1999, 43) henüz on beş on altı yaşlarında olan, halife el-Kâim Bi-Emrillâh'ın halefi el-Muktedî ile evlendirme arzusunu halifeye bir mektup ile bildirmişti (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 162). Amidüddevle b. Cehîr de Sultan Alparslan'ın huzuruna çıkarak halifenin gönderdiği hil'atleri takdim ettikten sonra da halifenin sultanın bu talebine karşılık müsbet cevap verdiğini, el-Muktedî'ye vekil olarak Amidüddevle b. Cehîr, sultana vekil olarak da Vezir Nizâmülmülk tayin edilmişti.

Protokol sırasına göre Selçuklu devletine tâbi melikler, emîrler ve komşu devlet elçileri de nikâhtaki yerlerini almışlardı, aralarında Alparslan'ın kâdılarının da bulunduğu nikâh töreninde olanlara: Hepiniz şahit olunuz ki ben, Hasan-ı et-Tûsî [Nizâmülmülk]'yi bu nikâh işinde kendime vekil seçtim. Sonrasında Amidüddevle bununla ilgili olarak bana bu husus bildirildi, ben şimdi el-Muktedî'nin de rıza gösterip bunu kabul ettiğini huzurunuzda açıkça söylüyorum (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 179). Nişabur'daki sultanlık sarayında (Darü'l-Memleke) yapılan nikâh akdi esnasında Sultan Alparslan davete icabet edenlerin üzerlerine mücevher taneleri saçtı ve aynı zamanda üç torba mücevheri de Amidüddevle'ye doğru attı. Amidüddevle, bu hediyeleri alıp saçıya dahil etmenin daha iyi olacağını belirterek mücevherleri orada bulunanların üzerine saçtı. Amidüddevle nikâhın kıyılmasının ardından, sultanın yanından ayrılarak Fars'ta bulunan Melikşâh'ın yanına gitti. Fakat İsfahân'da rastladığı Melikşâh'a veliahtlığını onaylamasından sonra halifenin yolladığı hil'ati verdi. Melikşâh, hil'atini giydikten sonra babasının yanına giderken Amidüddevle de Bağdat'a gitti (İbnül Cevzî, 2014, 51).

## 2.4. HALİFE EL-KÂİM BİEMRİLLÂH'IN VEFATI VE EL-MUKTEDÎ Bİ-EMRİLLÂH'IN HİLAFETE GELMESİ

Halife el-Kâim Bi-Emrillâh 467/Eylül-Ekim 1074 tarihinde çok şiddetli bir hastalığa yakalandı. Akabinde tedavi olarak uygulanan kan aldırma durumunu kabul etmedi. Boğazı çok fena şişmişti. Vezir Fahru'd-devle b. Cehîr ısrar ederek halifeyi ikna etti ve kan aldırdı. (Ahmed bin Mahmud, 1977, 129). Bu kan aldırma olayından sonra

halife iyileşti. Halifenin hastalığı sevenlerini üzmüştü. Halifenin sağlık durumunun düzelmesi ve sağlığına kavuşmasıyla halk çok sevindi (İbnül Cevzî, 2014, 161).

Halife el-Kâim Bi-Emrillâh iyileştikten bir süre sonra herhangi bir rahatsızlık yaşamadı. Fakat 28 Receb 467/19 Mart 1075 Perşembe günü kurdeşen hastalığına yakalanmıştı. Evvelden yaptığı gibi tekrar kan aldırdı. Kan alma işlemi gerçekleştikten sonra yalnız olduğu halde uyudu. Uykudayken, vücudundan kan aldırdığı yara açıldı. Bu durumdan haberi olmayan halife çok fazla kan kaybetti. Halife uyandığı vakit çok fazla kan kaybettiğini ve bu nedenle çok güçsüz kaldığını fark etti. Öleceğini anlayan halife, veliahdı olan torunu el-Muktedî'yi yanına çağırdı. Ona bazı vasiyetlerde bulundu. Bunun yanı sıra Abbâsîlerin nakiblerini, Kadı'l-kudat ve başka bazı zevatlarla birlikte veziri yanına çağırdı ve el-Muktedî'yi veliaht olarak belirlediğine onları şahit gösterdi. Sonrasında da 13 Şaban 467/3 Nisan 1075 Perşembe gecesi el-Kâim Bi-Emrillâh vefat etti (İbnü'l-Esir, 1987, 94).

Halife ölümü üzerine çarşı ve pazarlardaki dükkânlar üç gün süre ile kapalı kaldı. Halk dükkanların üzerlerine çuval bezi astı. Kadınlar halife için ağıtlar yaktılar. Vezir Fahru'd-devle b. Cehîr ve oğlu Amidüddevle ve Babü'l-Firdevs'de taziyeleri üç gün süre ile kabul etmek için oturdular. İnsanlar matem tutup İslam geleneğine aykırı olarak elbiselerini parçaladılar. Halifenin vefatı dolayısıyla üç gün boyunca yas ilan edildi. Yeni halife el-Muktedî Bi-Emrillâh, hilâfete geçti. Sonrasında dedesinin ölümünü bildirmek ve kendi adına biat almak maksadıyla Sultan Melikşâh'a mektup gönderdi (İbnü'l-Cevzî, 2014, 168).

## 2.5. HALİFE EL-MUKTEDÎ Bİ-EMRİLLÂH'IN HİLAFETE GELMESİ VE İLK FAALİYETLERİ

Halife el-Kâim Bi-Emrillâh, ölümünden kısa bir süre önce veliaht olarak el-Muktedî Bi-Emrillâh'ı ilân etmiştir. Halife el-Kâim'in ölümünden sonra, yirmi yaşında olan el-Muktedî Bi-Emrillâh hilâfete geçti. 13 Şaban 467/3 Nisan 1075 tarihinde kendisine biat edildi. Beyaz gömlek giymek suretiyle sarayın Darü'ş-şecere kısmında oturdu. Başına güzel beyaz bir sarık taktı. Elinde kırbacıyla duruyordu. Emirler, eşraftan kişiler ve önde gelen kimselerle beraber vezirler gelip ona biatlarını sundular (İbn Kesir, 1995, 234).

Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh cesur, adaletli bir halifeydi. Hilâfeti zamanında devlet maddi olarak rahat bir dönem yaşıyordu. Genel olarak huzurlu ve rahat bir hayat sürdü. Halifeliği zamanında hilâfet otoritesi sağlamlaştı. Dönemin birçok hükümdarı ona biat etti. Başta Mekke, Medine, Şam ve Kudüs olmak üzere birçok İslam beldesinde Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh adına hutbe okundu. Merkez Bağdat olmak üzere İslam beldeleri onarılıp imar edildi. Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh hilâfete geldikten sonra herkese eşit bir muamelede bulundu. Onun zamanında Bağdat mamur kılındı, halk da bu durumdan çok memnundu (Ahmed bin Mahmud, 1977, 131).

Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh döneminde Mekke'de daha önce Ubeydiler adına okunan hutbe tekrardan Abbâsîler adına okunmaya başlandı. 468/1075-76 yılında Dımaşk'ta el-Muktedî Bi-Emrillâh adına hutbe okundu. Yine bu yılda sabah ezanındaki Şiîlerin alameti olan "*hayırlı işlere çabukluk*" kısmı kaldırılarak halkın bu durumdan mutlu olmasını sağlandı (Suyûtî, 2008, 45).

## 2.6.HİCAZ'DA OKUNAN HUTBENİN SİYASİ MEKANİZMALAR TARAFINDAN EL DEĞİŞTİRMESİ

Coğrafi ve askerî açıdan pek de kıymetli olmayan Hicaz bölgesinin dinî açıdan öneminden burada okunan hutbeler dönemin siyasi liderleri tarafından önemli görülmekteydi. İslami gelenekte önemli bir yeri olan Mekke ve Medine şehirleri, Sünni, Şiî veya farklı grupların daima manevi olarak beslendikleri şehirler olmuştur. Gerek siyaset gerekse hilâfet ekseninde buluşanlar buralarda okunacak olan hutbenin insanları tesiri altına aldıklarını biliyorlardı. Dolayısıyla büyük bir gücün kendi siyasi ve dinî ikballerinin yanında olmalarını istiyorlardı. Bu yüzden okunacak hutbede kendi isim ve unvanlarının zikredilmesi hadisesi bu tarz ikbal kaygısı taşıyanlar için çok önemlidir. Sultan Melikşâh devri Sünni-Şiî doktrinlerinin şiddetle çarpıştığı bir dönem olduğu düşünülürse okunacak hutbelerin ehemmiyeti ve Abbâsî hilâfet sancağının Selçuklu Sultanları ile Fâtımî halifelerinin bu konu üzerinde titizlikle durmalarının sebebi kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır.

1068'den bu yana Mekke'de hutbe Abbâsîler adına okunmaktaydı. Bu yıl Mekke emiri Muhammed b. Ebû Hâşim, oğlu ile birlikte elçisini Bağdat'a yolladı ve hutbeden Fâtımî şiarı olan ibarelerin kaldırıldığını bunun yerine hutbeyi el-Kaim Bi-Emrillâh ve Sultan Alparslan adına okunmaya başladığını bildirdi. Sultan Melikşâh, sultan olduktan hemen sonra Mekke emirinin sıdkiyet bağlarının güçlenmesi maksadı ile Hac Emîri Sâlâr-ı Horasan'ı Mekke'ye yolladı. Bu şahıs aynı zamanda Ebu'l-Kasım Dihkanî isimli bir kişide emanet bulunan ve üzerinde "*Mahmud b. Sebük-tegin*" yazılmış büyük bir Kâbe örtüsünü yanlarında götürdü. Bu zamana kadar açıkta bulunan ve herhangi bir örtü ile kapatılmamış olan Kâbe bununla ilk defa örtülmüştü. Buna ilaveten Ebu'n-Nazar Esterâbâdî'nin Mescid-i Haram'ın tâmiri için verdiği otuz bin altın da Ebû Hâşim'e kullanması maksadıyla takdim edildi. Bu paranın bir kısmı Arafat-Mekke arasında bulunan su yollarının tamiri için harcanmıştı (Kafesoğlu, 1973, 189).

Suriye meselesinin hararetlendiği ve Atsız'ın Kahîre'ye kadar ilerlediği senelerde Hicaz'da okunan hutbe, Fâtımîler tarafından çok önemli bir mevzu haline gelmişti. Siyasi olarak birçok engel ile karşılaşan ve birçok mağlubiyet yaşayan Fâtımîler, burayı hâkimiyet altında tutarak kendi itibarını korumaya çalışıyordu. Nitekim Medine'yi 1077'de gasp etmek suretiyle el koyan Muhitü'l-Alevî adlı bir şahıs hutbeyi Halife el-Mustansır adına okutmuştu. Bunun üzerine Medine Emîri Hüseyin b. Muhennâ Sultan Melikşâh'a iltica ederek sığınmak zorunda kalmıştı. Ayrıca 1078 yılında Vezir Fahrüddevle b. Cehîr vasıtasıyla üzerinde hutbe irad etmek maksadıyla Mekke'ye gönderilen altın yıldızlı minber de tahrip edilip yakılmıştı. Ancak 472/1079-80'den bu yana hutbe el-Muktedî Bi-Emrillâh ve Melikşâh adına okuna geldi. 479/1086-87'da Tutuş'un Suriye'deki zaferleri ve Sultan Melikşâh'ın Haleb'i Antakya'yı ziyaret etmesi gibi siyasi sonuçlar doğuran vakalar neticesinde Mekke ve Medine'de Fâtımî hutbesi kesin bir şekilde kesilmiştir. Ayrıca Kâbe kapısında Fâtımî halifelerinin isimleri de kaldırılmıştır. Bütün bu yaşanan gelişmeler gösteriyor ki politik olaylar ve hutbe hadisesi eş zamanlı olarak değişken bir manzara gösteriyor. Haremeyn'deki hutbe meselesinin sonuç itibari ile Abbâsîler ve Selçuklular lehine değiştiğini görüyoruz. 1086'da Melikşâh'ın ölümüne kadar Hicaz bölgesinde Fâtımî tahakkümü altında kaldığı kaynaklarda görülmemiştir. Bu sebepledir ki Sultan Melikşâh Bağdat'ı ikinci ziyaretinde Hicaz'ın hâkimiyet altına alınmasını ferman buyurmuş olması 1090-91'de Fâtımîlerin

Suriye'de kazandığı birtakım başarıları Hicaz bölgesinde göstereceği etkileşim ile ilgilidir (Kafesoğlu, 1973, 120-121).

## 2.7. İBN CEHÎR'İN VEZİRLİK MESELESİ

Abbâsîler dönemine kadar vezir unvanını taşıyan yöneticiler bulunmamakla birlikte bu süreçte devlet başkanına yardımcı konumunda kişilerin varlığı bilinmektedir. Hz. Peygamber sahâbe ile istişareyi bir prensip haline getirmişti. Bu istişareler esnasında öncelik verdiği, bazen de görüşü doğrultusunda kararlar aldığı Hz. Ebû Bekir vezir diye nitelendirilmiştir. Genel olarak İslâm devletlerin çoğunda bulunan bu makam önemli bir yeri bulunmaktadır. 468/1075-76 yılında Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk'ün babası rahatsızlandığı için Bağdat'tan ayrıldığı ve babasıyla birlikte el-Kâim Bi-Emrillâh'ın vefat etmesi üzerine onun yerine geçen torunu el-Muktedî Bi-Emrillâh adına hutbe okutulmasını haber vermek maksadıyla, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed eş-Şahidi'nin Hilâfet Divanı adına Gazne hükümdarı İbrahim b. Mesud'a elçi olarak gittiği (18 Ağustos 1075) kaydedilir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 203-204).

Selçuklu maliyesinin durumu ile ilgili olarak verilen bu önemli bilgilerden sonra Abbâsî hilâfet veziri İbn Cehîr'in, sultan tarafından görevine son verilmek üzere Bağdat'a gönderilen azil isteği hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Fahrüddevle İbn Cehîr'in Vezir Nizâmülmülk'e karşı olan tutumundan ve davranışlarından dolayı, Sadüddevle Gevherayin'in adamları, şehirde halkın evlerine yerleştiler. Ancak burada insanlara pekiyi davranmadılar. İnsanlara karşı iyi olmayacak davranışta bulundular. Atlı Selçuklu komutanı (Haylbaşı)'da Hilafet Divanı önüne atı ile gelerek söylenip dolaşmaya başladı. Bu genel durumdan korku ve endişeye kapılan İbn Cehîr bunun üzerine sultana bizzat gidip sözde benim tarafımdan söylenenlerin gerçekleri yansıtmadığını ona açıklayacağım. Ayrıca kendisine karşı geçmişte yaptığım hizmetleri birer birer söyleyeceğim. Daha önceleri Kavurt Bey, Halife el-Kâim Bi-Emrillâh'a Sultan'la arasındaki sorunları çözme hususunda aracı olması için üç yüz bin bin altın göndermişti. Ben Kavurt Bey'in bu hareketiyle, onun sultana tabi olup hizmetine girmek istemediğine değindim. Bana yöneltilen bu tehditler, benim sultana olan bu saygılı tutumumun karşılığı bu mu olacaktı? Diye düşüncelerini belirtti. Gevherayin, yanında halifeye hitaben yazılmış ve vezir İbn Cehîr'in azlini içeren bir mektup olduğunu söyledi. Ancak mektup açıldığı zaman vezir'in azline yönelik bir yazının olmadığı görüldü. Mektupta vezir ile alakadâr notlar şöyleydi: *"Ey vezir! Bizim Bağdat'tan dönen adamlarımız 'senin, onların bazı işlerine ve amaçlarına nifak soktuğunu' söylediler. Senin iyi olman böyle bir yoldan ayrılmaz ve tabiatını değiştirmen gerekir, aksi taktirde İmam Hazretlerine (halife el-Muktedî Bi-Emrillâh) bu tutum ve davranışının karşılığının bizzat senin tarafından ödenmesi, bizim adamlarımıza güvenilmesi ve yaptıkları işlere teşekkür edilmesi hususlarında mektup yazıp bildireceğiz".* Sultanın bu sözlerine karşılık İbn Cehîr Kavurt Bey hakkında yaptığı yorumlara pişman oldu.

Dönüp Gevherayin'e: "*Eğer Sultanın mektubunun seninle ilgili yerlerini bana bildirseydin o zaman ben, seninle ilgili kimselerden topladığın bilgilerden daha çoğunu sana toplardım. Fakat sen böyle yapmayıp iyi olmayan önlemler almakla doğrunun aksine (kötülük) yaptın*" dedi. Bundan böyle vezirin kalbi ferahladı ve sultanın mektubunu halifeye gönderdi. İbn Cehîr beraberindeki adamları ile huzura kavuşmuşlardı. Belirli bir süre sonra da halife ve adamlarının ıktalarından el çekilmesini içeren mektuplar Bağdat'a getirildi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 204).

## 2.8. HALİFE EL-MUKTEDÎ Bİ-EMRİLLÂH DÖNEMİNDE ŞAFİİ-HANBELİ ÇATIŞMASI

469/1076-1077 bu senenin Şevval ayında Eş'ariler (Şafiî) ve Hanbeliler arasında olan olaylar, husumetler şu şekildedir: Bu yıl Bağdat'ta Şafiî'ler ve Hanbeli'ler arasında çıkan birtakım sorunun sebebi, Nişaburlu va'iz Ebû Nasr b. Abdülkerim el-Kuşeyri, Nizamiye Medresesi'ne gelip Eş'ari mezhebini eleştiren vaazlar vermeye başladı. Söylediği sözleri Kur'an'ın ayetlerine dayandırarak Hanbelileri yermeye başlamasıydı. Kuşeyrî, Hanbelîleri Mücessime mezhebine mensup olmakla eleştirmiş Ebû Sa'd Es-Sufî de ona destek vermişti. el-Kuşeyrî'nin bu sözlerine karşılık Hanbelîler onu sert bir dille kınadılar (İbn Kesir, 1995, 241).

Sonrasında Şafiî Şirazlı Ebû İshak ve adamlarına, Kuşeyrî'ye yardımda bulundukları için onlara karşı sokaklara döküldüler ve ismi geçen bu şahıslara bağırıp küfürler ettiler. Hanbeliler daha çok güçlerini Bağdat'ın taşra halkından almaktaydılar. İbnü'l-Kuşeyri'nin vaaz yaptığı günlerde Yahudi ve Hristiyanlardan bir grup gelir, kendilerine mal ve para verildikten sonra İslamiyet'e girerler. Onlara hil'atler giydirilir, onlar atlarla gezdirilirdi. Onların bu davranışı karşısında halk: "*Onların bu İslamiyeti gerçek inanç ve imanla kabul edilen bir İslamiyet değil; rüşvet, ticaret ve çıkar İslamiyetidir*" derdi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 215).

Bu gibi olaylar karşısında Şafiîler ve Hanbelîler arasında çatışma artarak devam ediyordu. Bu durum karşısında Ebû İshak, Vezir Nizâmülmülk'e bir mektup yazarak Hanbelîlerin kendilerine karşı olan bu nefret ve düşmanca davrandıklarını bu hususta kendilerine yardım etmesini istedi. Durumu haber alan Nizâmülmülk bir grupla onlara iletilmek üzere mektupları Bağdat'a gönderdi. Hanbelîlerin din bilgini ve imamı olan Ebû Cafer Abdulhalik Musa el-Haşimî, Bağdat'ın Rusafe tarafında oturmaktaydı. Bağdat Selçuklu Şıhnesi Sâlâr el-Faruki, Nizâmülmülk'e hizmet etmek maksadıyla Ebû Cafer'e karşı bir tavır takınmıştı. Bu arada Ebû Nasr el-Kuşeyrî'nin yanında Şıhne ile birlikte Rusafe'deki camiye yürümek istediği bilgisi, Ebû Cafer'e ulaşınca, Ebû Cafer korkuya kapılarak, şikâyet etmek maksadıyla hilâfet sarayına sığınıp Babü'n-Nubi'deki mescidine giderek orada kalmaya başladı. Diğer taraftan Ebû Nasr İbnü'l-Kuşeyrî daha önceden yaptığı gibi 6 Zilkade Çarşamba günü (1 Haziran 1077 Perşembe) Nizamiye Medresesi'ne gidip oturdu. Kendisine bir Yahudi getirildi. Bu Yahudi onun huzurunda İslamiyet'i benimsedi. Ebû Cafer Daha sonra orada bulunanlarla beraber Babü'n-Nubi'ye yönelerek mescidin kapısına ve damına adam yerleştirdi. İbnü'l-Kuşeyrî ve adamları (Hanbelîler) mescidin damından onlara tuğlalar attılar. Bir Şafiî öldü bazıları da yaralandı. Mescidin kapısındaki korumalardan biri de yaralandı (İbnü'l-Cevzî, 2014, 120-121).

Yaşanan bu gelişmeler üzerine Şafiîler Nizamiye Medresesi'ne giderek kapıları kapattılar. Burada sarıklar yağma edildi. Şafiîler sonrasında Babü'n-Nubi'ye gelip *"el-Mustansır ya Mansur"* diye bağırarak halife el-Muktedî Bi-Emrillâh'ı Hanbelilere yakınlık gösterdiği için eleştirdiler. Bu sırada Ebû Cafer el-Hâşimî, hilâfet sarayında korumak amacıyla güvenilir bir yere yerleştirdi. Fitne ve fesat kısmen durdurulmuş olsa da Ebû İshak eş-Şirazî, bu duruma kızıp adamlarını toplayarak Bağdat'ı terk etmek istedi. Bu durum üzerine halife onu fikrinden vazgeçirmek için birisini yolladı. Sonrasında İbnü'l-Kuşeyrî, Ebû Said es-Sufî, Ebû İshak ve İbn Ebi Musa'yı hilâfet sarayına, dîvâna

davet etti. Halife onlarla konuşarak anlaşmazlığı çözerek bu sorunu düzeltmiş oldu. Böylece İbnü'l-Kuşeyri de buna rıza gösterdi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 216).

## 2.9. HİLAFET VEZİRİ FAHRUDDEVLE İBN CEHÎR'İN VEZARETTEN AZLİ MESELESİ

471/1078-1079 yılında Şâfiî-Hanbelî arasındaki anlaşmazlığının bir sonucu olarak vezir Fahruddevle İbn Cehîr'in vezirlik görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu konuyla ilgili şu kayıtlara ulaşmaktayız: Sâduddevle Gevherâyin, İsfahan'dan Bağdat'a 10 Muharrem Pazar günü (23 Temmuz 1078 Pazartesi) geldi. Bâbü't-Tak'taki evinin kapısında sabah akşam ve yatsı namazları vaktinde, günde üç kez davul vurdurdu. Bu davranışı hiç hoş karşılanmadı. Buna karşılık Gevherâyin *"Bu hususta bende sultanın buyruğu var"* diye cevap verirdi. Sonrasında Gevherâyin Bâbü'l-Firdevs'e giderek Sultanın buyruğunu halifeye vermek istedi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 224).

Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Fahruddevle İbn Cehîr'i görevden azletmesi, Vezir Nizâmülmülk'ün önerisiyle gerçekleşmiştir. Bu duruma sebep olarak ise Fahruddevle'nin Şâfiîler ile işbirliği içinde olması gösterildi (İbn Kesir, 1995, 247).

Bâbü'l-Firdevs'e gelen Gevherâyin hilâfet veziri Fahruddevle İbn Cehîr ile bir araya gelemeyeceğini söyledikten sonra kendisine buna yönelik bir emir olduğunu söyledi. Sultan Melikşâh'ın mektubunda Fahruddevle'nin anlamadığı bir talimat vardı. Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh, Gevherâyin'e herhangi bir karşılık vermedi. Bu arada Gevherâyin bu husus ile alakalı halifeden herhangi bir cevap alabilmek amacıyla Bâbü'l-Firdevs'e birkaç gün gidip geldi. Bu süre zarfında kibir dolu ve hiç de hoş olmayan hareketlerde bulundu. Sonrasında Dârü'l-Memleke'ye (Sultanlık Sarayı) giderek kadı ve müşahitleri topladı ve onlara hitaben: *"Şahit olunuz ki ben bana, sultan tarafından verilen talimatı sunmak üzere halifeye gitmek istedim fakat bundan men edildim. Sultana bu durumu haber vermek amacıyla sizin bu husus ile ilgili yazılarınızı istiyorum"* diyerek sakinleşti. Bu olay üzerine, orada bulunanlar ona sabırlı olmasını tavsiye ettiler. Sonrasında Gevherâyin'in, vezirin azli noktasında halifeye gitmesi durumundan korkup endişelendiler. Bir süre sonra Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh (14 Ağustos 1078 Salı) bir oturum düzenledi. Gevherâyin dahil olmak üzere birçok zevat hazır bulundular. Halife oturumu demirden yapılmış bir kafesin arkasında takip ediyordu. Gevherâyin yanındaki kâğıdı bir hâdime verdi. O da mektubu halifeye uzattı. Bu mektubu okuyan halife kendisiyle oradakilerin arasında bulunan perdenin (örtü) indirilmesini emretti. Bu durum üzerine orada bulunanlar toplantıdan ayrıldılar (İbnü'l-Cevzî, 2014, 224).

Bahsi geçen mektup Selçuklu Sultanı Melikşâh'tan Halifelik veziri Fahruddevle'nin kötülenmesini, onun makamından uzaklaştırılmasını, aksi takdirde halifelik sarayına Horasan'dan bir elçi gönderileceğini, Dîvânda hâs, hâdim ve onlara bağlı olan görevlilere Türk gulamlarının verilmesini içeren bilgiler mevcuttu. Daha sonra Gevherâyin mektupta söylenen isteklerin cevabını almak için adamlarını Bâbü'l-Firdevs'e gönderdi. Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh talep edilen hususları yerine getirilmesini kabul etmedi. Gevherâyin'e hitaben:*"Fahruddevle İbn Cehîr, bizim vezirimiz değildir, ancak onun oğlu Amîdüddevle, bizim vezirimizdir. İşte bu nedenle biz, onu size gönderdik; onun babası Fahruddevle ise oğlunun nâibi konumundadır"*içerikli bir mektupgönderdi (İbnü'l-Cevzî, 2014, 126).

## 2.10. BASRA MÜLTEZİMİ İBN ALLAN EL-YAHUDÎ'NİN ÖLDÜRÜLMESİ HADİSESİ

Ebu'l-Fazl, Gevherâyin ile beraber Vasıt'a gittiği vakit burada Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh adına vergi toplayan İbn Allan el-Yahudi adlı birisi bulunuyordu. Bu zat Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh'a bu topraklarda hiç kimseye kötülük yapılmaz şeklinde bir mektup yazdı fakat Müslümanlara her türlü fenalık yapılır, mallarına el konulur ve ailelerine de tecavüzde bulunulurdu. Ebu'l-Fazl on bin altın aldıktan sonra onu öldürdü. Ebu'l-Fazl'ın bu davranışına çok üzülen halife, bu konu ile alakalı Nizâmülmülk'e bir mektup yazmıştı. (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 229).

Sultan Celalüddevle Melikşâh, avlanmak maksadıyla Ahvaz'a gitti (Recep-Ekim1079). Nizâmülmülk'e yakın biri olarak bilinen ve şehri güzel bir idare ile yöneten Basra mültezimi İbn Allan el-Yahudi'yi Melikşâh dört yüz bin altın aldıktan sonra yakalatıp öldürttü. Sâduddevle Gevherâyin ve Humartekin eş-Şerabî, İbn Allan'ın öldürülmesine (Nizâmülmülk'e düşmanlıkları dolayısıyla) öncü oldular. İbn Allan zengin varlıklı birisiydi. İsfahan'da bulunan Nizâmülmülk, İbn Allan'ın öldüğü haberini aldığı zaman çok fazla üzüldü ve bu duruma çok içerlendi. Evinin kapısını üç gün süreyle kapattı. Bu davranışı dolayısıyla kendisine *"kapını kapalı tutmaktan artık vazgeçersen bu, iyi olur"* denildikten sonra Nizamülmülk kapısını açtırdı. Nizamülmülk İsfahan'dan döndüğü vakit, İbn Allan için düzenlenen ve çoğu kişinin iştirak ettiği bir dua törenine katıldı. Sultanı davet etti ve buraya gelen sultanı İbn Allan'ı öldürttüğü için kınadı. Sultan istemeyerek olsa da onun gönlünü hoş tutacak sözler söyledi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 232).

## 2.11. SULTAN MELİKŞAH'IN BİRİNCİ BAĞDAT ZİYARETİ

Sultan Melikşâh, Bağdat'a gitmek için İsfahan'dan ayrılarak (20 Ekim 1980) Tikrit'e ulaştı. Burada Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk, sultan için bir şölen tertip etti. O dönemde Tikrit Müeyyidülmülk'ün idaresinde bulunuyordu. Melikşâh bir sonraki gün Tikrit'ten ayrılarak Musul'a doğru hareket etti. Yol güzergâhında bulunan Arap kabilesinin temsilcisi sultana gelip el-Cezire'de bulunan Araplar için eman diledi. Melikşâh onlara bir ok verdi. Bu oku kimsenin saldırısına uğramamaları için o Arapların obalarına götürüp vermelerini istedi (Turan, 1945, 305).

Fahruddevle b. Cehîr, Silvan'dan avdetinden sonra Dâra'da Sultan Melikşâh ile karşılaştı ve Mervanoğullarından aldığı malın büyük bir kısmını Sultan Melikşâh'a takdim etti. Bunun yanı sıra Mervanî ülkesindeki durumuna vakıf olan Amîd Ebû Ali, sultanın huzuruna çıkarak Fahruddevle b. Cehîr'in Mervanî ailesine ait malı ve paraları kendine şahsına aldığını ve onun hakkında fazlasıyla dedikodu ve kötü sözlerin yazıldığını söyledi. Bu sözler üzerine Sultan Melikşâh,Fahruddevle b. Cehîr'i Silvan'daki vazifesinden aldı. Onun yerine, Amîd Ebû Ali'yi buraya atadı. Sultan Melikşâh sonrasında Dârâ'dan Akrakûf'a gelip konakladı. Bu arada hilâfet veziri Ebû Şüca, hadimler ve şehrin ileri gelenleri, Sultan Melikşâh'ı karşılamaya çıktılar. Sultan Melikşâh hiç de âdet olmayan bir şekilde Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh'ı yüceltici sözler kullandı.

Halife, sultana verilmek üzere birçok hediye gönderdi. Aktarılan bilgiye göre her gün Sultanın atları için dört kür yiyecek tahsis edilmişti. Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh bu zaman diliminde sultan için şaşalı bir şölen hazırlattı. Şölen için iki bin kuzu kesilmişti. Ayrıca mönüde tavuk ve helva da bulunmaktaydı (Merçil-Sevim, 2014, 110). Sultan

Melikşâh şölende daha fazla kalmak istemiyordu. Ancak makamca kendisinden daha aşağıda olanlar kendisine biraz daha beklemesini arz ettiler. Sonrasında hilâfet veziri Ebû Şüca, Sultanın huzuruna gelip Halife adına kendisini selamladı. Sultana halifenin gelmesinden duyduğu memnuniyeti içeren bir mektup takdim etti. Yaşanan bu gelişmeler karşısında Sultan Melikşâh halifeyi yüceltmek maksadıyla iki dizinin üzerine çökerek durdu. Bu arada vezir sultana, üzerinde değerli mücevher bulunan bir tespih hediye etti. Sultan Melikşâh bu duruma çok sevindi. Bu arada vezir, sultana işaret ederek halifeyi yüceltmesi için yeri öpmesini işaret etti. Sonrasında vezir Ebû Şüca, atına binerek oradan ayrıldı. Kısa bir zaman sonra Sultan Melikşâh Akrakûf'tan Bağdat'a gelerek Dârü'l-Memleke'de durdu. Bu esnada Bağdat, yüksek sesle dua eden insanlarla dolup taşmıştı. (Kafesoğlu, 1974, 87)

Sultan Melikşâh döneminde Bağdat'ın çevresi ve Suriye bölgesi daha da önem kazandı. Türkiye Selçukluları da bu bölgelerde faaliyet göstermeye başladı. Ancak Süleymanşah'ın ölümü sonrası Melikşâh 1086'da Suriye'ye geldi ve Urfa, Antakya, Halep gibi önemli şehirlere valiler tayin etti. Bu çerçevede, Musul bölgesini Çökürmüş'e tımar olarak verdi. Daha sonra Mart 1087'de Bağdat'a gelen Melikşâh halifenin veziri Ebû Şuca tarafından karşılandı. Şehirde bir sürekalan Melikşâh 25 Nisan 1087'de resmikabul töreni ile halifeyle bir araya geldi. Melikşâh, Halife el-Muktedî'nin elinden taç takıp, *"şarkın ve garbın hükümdarı"* olduğunu belirten iki kılıç kuşandı. Tuğrul Bey zamanında belirlenen statünün devam ettiğine dair protokol yeniden teyit edildi. Melikşâh bu merasim sonunda halifeye bağlı kalacağına ve ortak düşmanlarına boyun eğdireceğine söz vermiş emaneti kendisine tevdi ettiği için de halifeye teşekkür etti. Sonraki günlerde Melikşâh, Vezir Nizâmülmülk ile şehirde medfun İslâm ulemâsının mezarlarını ziyaret etti. Bundan başka Melikşâh'ın Bağdat'ta ikameti sırasında kızı Mehmelek Hatun da alâyişli bir törenle Halifeel-Muktedî ile evlendirdi. Düğün sonrası Bağdat'ta idarî işler ve imar çalışmaları ile meşgul olan Melikşâh, Fırat Nehri'nden Necef'e büyük bir kanalın açılmasını plânladı ve gerekli çalışmaları başlattı. Ancak Türkistan'da cereyan eden olaylar üzerine Bağdat'ta sadece 8 Mayıs 1087 tarihine kadar kalabildi. Bağdat'ta bu ilk ziyaretinde yaklaşık iki ay kalan Melikşâh daha sonra İsfahan'a gitti (Kafesoğlu, 1974, 94-96).

## 2.12. HALİFE'NİN SULTAN MELİKŞÂH'IN KIZINA TALİP OLMASI

474 (1081-1082) yılında halife el-Muktedî Bi-Emrillâh Sultan Melikşâh'ın kızına talip oldu. Halife bu yılda Vezir Fahruddevle Ebû Nasr b. Cehîr'i, Sultan Melikşâh'a kızını kendine istemek maksadıyla gönderdi. Dünür olarak Fahruddevle, Sultan Melikşâh'ın bulunduğu İsfahan'a gitti (İbnü'l-Esir, 1987, 115).

Zilhicce Perşembe günü (24 Nisan 1083 Pazartesi) İsfahan'a gider Fahruddevle devletin ileri gelenleri ile birlikte Vezir Nizâmülmülk karşıladı. Bu arada Sultan Melikşâh'ın oğlu Davut, 11 Zilhicce Cuma günü (2 Mayıs 1083) ölmüştü. Cenaze meselesinin ortaya çıkması ile Fahruddevle yaklaşık bir ay bekledi. Sonra Fahruddevle kendisi ile birlikte gelen bir hâdim ile beraber Nizâmülmülk ile sultanın kızıyla evlenmesi meselesini görüştüler. Bu görüşmelerin ardından Nizâmülmülk hâdime: *"Evlenme konusunda kararlaştırılmış bir şey, bende yok. Bu nedenle halifeye, kızın annesiyle bu işi görüşüp konuşacak birisini görevlendirip göndermesi hususunda bir mektup yazınız. Ama Davut'un ölümüyle ortaya çıkan bu üzücü durum, teselliyle son bulursa o takdirde her şey normale döner*" dedi. Nizâmülmülk'ün bu sözlerine karşılık Fahruddevle: *"Bu*

*evlenme hususunda, benim söyleyecek bir sözüm yok. Ancak bu hâdim, 'Bu evlenme işinin, ilk iş olarak herkesi ilgilendiren bir iş olduğunu' bana söyledi. Esasında halife, beni sultanın eşi olan kızın annesi* Seyyide Terken Hatun'la görüştürüp konuşmam için gönderdi, bu hadimi de evlenme işinin yürütülmesi görevi için gönderdi" dedi. Fahruddevle'nin bu sözlerinden sonra, onunla birlikte gelen görevlilerden biri de Nizâmülmülk: "Biz ancak bize yazılıp bildirildiği vakit öğrendik ki halife, bu evlenme işini sana bırakmış, bu nedenle neyi uygun görürse onu yap!" dedi. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Nizâmülmülk, Sultan Melikşâh'ın eşi Terken Hatun'un yanına gitti. Ona halife, senin kızınla evlenmeyi talep ediyor. Vezirin bu sözlerine karşılık Hatun, ona Gazne hükümdarı ile Hâniye hükümdarları da kızımı oğullarıyla evlendirmeyi benden istiyorlar. Bununla beraber onların her biri, başlık olarak dört yüz bin altın verecekler. Şayet halife, bu miktarı bana verirse ben, halifeyi diğerlerine tercih ederim. Hatunun bu sözlerine karşılık Nizâmülmülk ise ona halife böyle bir durumla karşılaşmak istemez dedi. Aralarındaki diyalog bu şekilde devam etti. Nihayetinde süt hakkı olarak elli bin altın nakit, yüz bin altın ise *mihr* olarak verilmesi kararlaştırıldı. Bu söz kesimi bir Türk geleneği idi. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Fahruddevle hemen oracıkta on bin altın takdim ederek kırk bin altını da daha sonra Bağdat'tan göndereceğini söyledi. Bu duruma rıza gösterildi. Fakat bunun on bin altın alınmasına rağmen bu miktarın devamını almakta sıkıntılar oluştu. Sonra durumu öğrenen sultan, miktarın tamamının ödenmemesi halinde evlilik işinin sıkıntıya gireceğine yönelik beyanatları oldu. Bu gelişmeler üzerine Terken Hatun halifenin kızımla evlenme gibi bir niyeti varsa bana halası, annesi, büyük annesi ve öteki yakınlarıyla halifelik ileri gelenlerini göndermesi gerektiğini söyledi. Terken Hatun sonra Gazne, Semerkant, Horasan hatunları ile Selçuklu devleti ileri gelenlerini topladıktan sonra nikâh akdinin onların huzurunda yapılmasını sağlayacağını söyledi. Fahruddevle Terken Hatun'un bu sözlerine karşılık ona, bu evlenme işinin gerçekleştirilmesi için sizin bizimle anlaştığınıza yönelik bir beyanat da bulunmanız gerekir dedi. Nizâmülmülk bu sözleri üzerine Sultan Melikşâh ile konuşup mesele ile alakalı ondan izin aldı. Fahruddevle el sıkışmak için elini Selçuklu tarafına uzattı. Ancak tam bu esnada Terken Hatun, yapılması gereken iki şart öne sürdü:

- Halifenin sarayında herhangi bir cariye ve kahramâne bulunmayacak,
- Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh sürekli olarak Terken Hatun'un yanında bulunacak (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 244-245).

## 2.13. SULTAN MELİKŞÂH'IN İKİNCİ BAĞDAT ZİYARETİ

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh daha önceden gerçekleştirdiği birinci Bağdat ziyaretinden yaklaşık dört yıl sonra 5 Kasım 1091'de Bağdat'a ikinci bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Sultan Melikşâh bu ziyareti yerine getirmeden Maveraünnehir bölgelerine bazı fütuhatlar yapmıştır. Sultan Melikşâh'ın Bağdat'a yaptığı ikinci ziyaretinin sebebi hiçbir zaman tam olarak bilinmedi. Buna ilaveten onun bu ziyaretinin asıl amacı Mısır'da hâkimiyet tesis etmek, yani bir diğer ifade ile Şiî Fatımî devletini ortadan kaldırmak olduğunu görüyoruz. Hatta bu bölgeler ile yetinmeyip Kuzey Afrika'yı fethetmeyi hedefleyerek İslam dünyasının bir çatı altında birleşmesini arzuladığını biliyoruz (Turan, 2010, 214).

Sultan Melikşâh'ın Bağdat'ı ikinci ziyaretini değerlendirdiğimizde bu ikinci ziyaret birincisi kadar etkili ve verimli olmamıştır. Bu ziyaret takriben beş ay sürmüştür.

Selçuklu sultanı Melikşâh'ın ve ona eşlik eden zevatın hilâfet merkezine gelmesine rağmen onu ve kurmaylarını karşılayan kişiler vekil olarak bulunan vezir tarafından olması ve Sultan Melikşâh'ın da Halife el-Muktedî Bi-Emrillâh ile görüşmemiş olması diplomatik ve politik açıdan bu ziyaretin birincisi kadar etkili olmadığını göstermektedir. Tüm yaşanan bu gelişmelere karşın ikinci ziyarette askeri alanda, Selçuklu devletinin yanı sıra Abbâsî halifeliği hakkında önemli kararlar verilmiş. Bunun yanı sıra ekonomik konularda birçok proje uygulamaya konularak gelişme öngörülmüştür. Sultan Melikşâh'ın bu ikinci Bağdat ziyareti sırasında beş ay gibi uzun bir zaman kalması onun, burayı Selçuklu devletinin başkenti yapmayı düşündüğü şeklinde yorumlanabilir. Sultan Melikşâh bu iki Bağdat ziyaretinden başka bir kez daha gelmiştir. Ancak bu gelişin maksadı pek de iyi değildir. Onun Bağdat'a tekrar gelmesi Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinde bir gerginlik oluşturuyordu. Bir rivayete göre o Nizâmülmülk'ü öldürdükten sonra, beraberinde Tacülmülk ile 28 Ekim 1092'de Bağdat'a geliyor. Hilâfet veziri Amidüddevle b. Cehîr onu karşıladı. Ancak sultan burada fazla kalmadı ava çıktı ve bu av esnasında öldü (İbnü'l-Esir, 1987, 210).

## 2.14. EL-MUKTEDÎ Bİ-EMRİLLÂH'IN TERKEN HATUN İLE İLİŞKİSİ

Daha önceden de belirttiğimiz gibi Sultan Melikşâh öldüğü zaman Terken Hatun onun ölümünü herkesten gizledi. Terken Hatunun oğlu Mahmud'u sultan ilan etti. Bu amaçla oğlu Mahmud'u desteklemeleri için gizlice emîrlere haber gönderdi. Bu emîrlerin oğlu Mahmud'u desteklemeleri noktasın da onları razı etti. Mahmud yaşça çok küçüktür. Henüz beş yaşlarında idi. Terken Hatun bu işin siyasi ayağını hal ettikten sonra, dini yönünü de hal etmek amacıyla halife el-Muktedî'ye haber göndererek oğlu Mahmud adına Bağdat'ta hutbe okunmasını istedi (Ahmed bin Mahmud, 1977, 30). Halife el-Muktedi bu isteği kabul etse de bazı şartlar öne sürdü. Halifenin bu konudaki istekleri ise şöyleydi; saltanat makamı ismen Mahmud'a ait olacaktı. Fakat hutbe halife el-Muktedî adına okunacaktı. Ordu komutanlığının yanı sıra ülkenin idaresi Emîr Üner tarafından yürütülecekti. Emîr Üner de bu konudaki talimatları Tâcülmülk'ten alacaktı. Bunun yanı sıra amillerin tayini ve vergi tahsili de aynı şekilde Tâcülmülk'e bırakılacaktı. Halifenin bu sözlerinden anlaşılan o ki Tâcülmülk Terken Hatun adına devleti idare edecekti (İbnü'l-Esir, 1987, 184).

Halifenin birtakım şartlarını hâvi mektubu Terken Hatuna ulaştığı vakit bu şartları kabul etmek istemedi. Bu konuda halifenin hilafına bir amaca ulaşmak için devrin âlimi İmam-ı Gazzâli ile görüşen Terken Hatun bu konuda amacına ulaşamamıştır. Gazzâli ona: *"Oğlun henüz küçüktür. Şeriat onun hükümdarlığını caiz görmez"* dedi (Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, 2012, 140). Terken Hatun, Gazzâli'den bu sözleri duyunca yapacak pek de bir şey kalmamıştı. Bu sebep ile Halife el-Muktedî'nin bu sözlerine boyun eğmek zorunda kaldı. Daha sonra Terken Hatunun oğlu Mahmud adına hutbe okundu. Mahmud'a *"Nâsıru'd-dünyâ ve'd-dîn"* lakabı verildi. Mekke ve Medine de Mahmud adına hutbe okunmaya başlandı.

Sultan Melikşâh ölünce, Terken Hatun Sultan Melikşâh'ın en büyük oğlu olan Berkyaruk'u yakalatmak üzere İsfahan'a gönderdi. Terken Hatun Berkyaruk'un, oğlu Mahmud ile saltanat mücadelesine kalkışacağından endişeleniyordu. Bu amaçla Berkyaruk, İsfahan'da tutuklanıp hapsedildi. Fakat Sultan Melikşâh'ın ölüm haberinin yayılması üzerine Nizâmülmülk'ün köleleri İsfahan'da bulunan Nizâmülmülk'e ait olan silah deposundaki silahları alıp isyan ettiler. Hapiste bulunan Berkyaruk'u bulunduğu

yerden çıkarıp İsfahan'da onun adına hutbe okuttular. Bu sırada Terken Hatun ve oğlu Mahmud İsfahan'a doğru hareket ediyorlardı. Bu gelişi haber alan Berkyaruk, Nizâmülmülk'e mensup köleler ile birlikte oradan ayrılıp Rey şehrine doğru yol aldılar. Bu yolculuk esnasında Nizâmülmülk'ün adamlarından Erkuş da askerleriyle onlara katıldı. Nizâmülmülk'ün ölümünün faili olarak Tâcülmülk'ü gördükleri için ondan nefret ediyorlardı. Terken Hatun Berkyaruk ile savaşmak amacıyla üzerine asker sevk etti. Berûcerid yakınlarında savaştılar. Bu arada Terken Hatunu ordusunda bulunan emîrlerden bazıları Berkyaruk'un safına geçtiler. Bu ve benzeri sebeplerden Terken Hatun mağlup oldu. İsfahan'a gitti (İbnü'l-Esir, 1987, 185).

Tâcülmülk, Terken Hatunun yanında savaşa katılanlardandı. Fakat savaştan sonra yakalandı. Sonrasında Berkyaruk'a getirildi. Berkyaruk onun yetenekli bir insan olduğunu bildiği için onun vezaret makamına gelmesini istedi. Bunun üzerine bu teklifi kabul etti. Tâcülmülk, Nizâmülmülk'ün memlüklerini yatıştırmak maksadıyla onlara eşya ve malların yanı sıra iki yüz bin dinar dağıttı. Her ne kadar onların gönlünü alsa da sonrasında başka memlükler Tâcülmülk'ü çok feci bir şekilde öldürdüler (Şubat1093). Tâcülmülk, çok kabiliyetli bir zat idi. Şeyh Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin türbesini yaptırmak suretiyle yanına bir medrese yapıp Şeyh Ebû Bekr eş-Şâsî'yi müderris tayin eden Tâcülmülk'tür (İbnü'l-Esir, 1987, 186).

## 3.SONUÇ

Halifelik sistemi içerisinde halifenin konumu ve siyasi mekanizmaların işlevi hakkında genel bilgi sahibi oluyoruz. el-Muktedî Bi-Emrillâh dönemini incelerken genel olarak Abbâssî devletinin işleyişi ve siyasi güçler altındaki tahakkümü gözler önüne serilmiş oluyor. Dini gücü fevkalade önemli olan halifelik kurumu siyasi güçlerin ister istemez odak noktası olmuştur. Şiî Fâtımîlerin ve Büyük Selçukluların tahakkümü altında varlığını idame etme yoluna gitmiştir.

Bu çalışma ile dönemin dini, siyasi noktalarına temas etme yolunu seçmiş oluyoruz. Dönemin siyasi, dini ve toplumsal bakış açısını yansıtmaya çalışıyoruz. el-Muktedî Bi-Emrillâh bu denklem içerisin de itidalli ve muktedir bir yönetim anlayışı sergileme çabası içerisine girmiştir. Bu durumda bazen başarılı olmuş bazen de siyasi gücün büyüklüğü noktasında sıkıntılı dönemler geçirmiştir. Siyasi güçler çoğunlukla dini gücün otoritesinden faydalanmak için bu iki müessese arasında evlilikler yapmışlardır. Bu evlilikler ile kendi otoritelerini tesis etme anlayışı güdülmüştür. Çoğu zaman da istenildiği sonucu vermemiştir. Bu sebeple bu konularda kesin bir başarı kazanıldığı söylenemez.

Genel olarak el-Muktedî Bi-Emrillâh'ın faaliyetleri ve bunu ortaya koyduğu esnada var olan siyasi denklemi göz önün de bulundurmaya çalıştık. Siyaset ve din ekseninde halifenin nüfuzu ve kitleleri idare etme anlayışını görmüş oluyoruz. Halifelik siyasi güçlerin denge durumuna göre kendi pozisyonunu belirlediğini görüyoruz. Özellikle kişilere bağlı yönetim anlayışlarında muktedir bir kişiliğin ne kadar önemli olduğunu görmüş oluyoruz. Nitekim Nizamülmülk gibi muktedir birinin ölümü ve kısa bir süre sonra Melikşâh'ın vefatı Büyük Selçuklu İmparatorluğunu çok ciddi manada etkilemiştir. Bu sebeple çalışmamız itibari ile muktedir kişiliklerin gerek Dini gerek Siyasi yönlerinin bir ağırlığının olması gerektiğini anlamış bulunuyoruz. Aksi taktirde devlet denen mevhumun bu süreçte çok kötü şekilde etkilendiğini görüyoruz.

Bu çalışma ile daha önceden etraflıca değinilmeyen bir konuya değiniyoruz. Bu sebeple kendi alanında özgün bir eser olabileceğini umuyorum. Biyografik bir çalışma olmasının yanı sıra döneminin dini, siyasi ve sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlıyor.

## REFERENCES


- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, I, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.
- Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi III: Emevîler Dönemi*, İstanbul, 2011.
- Aykaç, Mehmet, *Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)*, Ankara 1997.
- Hartmann, Angelika, "Muktedî-Biemrillâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 142-143.
- İbn Hazm el-Endelüsî, *Halifeler ve Fetihler (Esmâu'l-Hulefâ ve Fütûhu'l-İslam)*, thk. ve not. Bediusseyid el-Lahham, Türkçe trc. Şaban Öz, Ankara 2004.
- İbn Kesir, 'İmâdu'd-dîn Ebu'l-Fidâ' İsmâ'îl b. Ömer el-Kureyşî ed-Dimaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, Türkçe trc. Mehmet Keskin, İstanbul 1995
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdu'r-Rahman b. 'Alî b. Muhammed, *el-Muntazam fî târîhi'l-mulûk ve'l-umem*, Selçuklularla ilgili kısımların Türkçe trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485 = 1038-1092)", *TTK Belgeler*, XXVI/30, (2005), s. 1-84
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan 'İzzu'd-dîn 'Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, IX-X, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, İstanbul 1973.
- Merçil, Erdoğan-Ali Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014.
- Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ, (Tabaka-i Selçûkiyye)*, trc. Erkan Göksu, Ankara, 2015.
- Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Selçuklu Devleti: Cami'ü't-Tevârih*, Türkçe trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, not. Erkan Göksu, İstanbul 2011.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemsu'd-dîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızoğlu b. Abdullâh, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (seçme, trc. ve değ. Ali Sevim), Ankara 2011.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlu'd-dîn 'Abdu'r-Rahman b. Ebî Bekr, *Târihu'l-Hulefa*, Selçuklu Dönemi Halifelerinin Türkçe trc. Onur Özatağ, *Suyūtī'nin "Târihu'l-Hulafa" Adlı Eserine Göre XI. ve XIV. Yüzyıllarda Selçuklular (Çeviri - Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2010.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbâsîler", *DİA*, I, (1988), s. 31-48.